

lyi, délvidéki, felvidéki, valamint a főhadszíntéren végbemenő történéseket. Az 1849-es esztendőre válogatott források a főbb események mellett a korszak kutatói számára apróbb részjelentések halmazát és megszámlálhatatlan, a további kutatásokat elősegítő, kiegészítő forrást tartalmaznak.

Az apróbb kritikai észrevételeket teljes mértékben ellensúlyozza az a hihetetlen apparátus, mellyel a kötet zárul. Forráskiadványok esetében is ritkán találkozni ily aprólékosan, szakmai odafigyeléssel és a források iránti „szeretettel” összeállított regiszterekkel. Nem csak egyszerű személy- és helységnevmutatót állítottak össze a kötet szerzői (szerkesztői), de ezt kiegészíti egy igen alapos tárgymutató (olyan címszavakkal, mint pl. pénzügyek, betegségek, kitüntetések, kormányzat [külön osztrák, magyar], hajók, ellátmány, stb.), valamint ezen túlmenően egy mutató az egyes katonai szervekről, hadseregekről, kötelékekről és csapattestekről. Ez utóbbi az, amely minden további kutató munkáját roppant mértékben megkönnyítheti, hisz immár ki-ki köny-

nyűszerrel megkeresheti a feldolgozandó témájában előforduló egyes (gyalogos, lovas, tüzér-, népfelkelő-, nemzetőr-, műszaki, kiegészítő- önkéntes) egységekre vonatkozó forrásokat!

A kötet végül 16 korabeli ábrázolás reprodukciójával zárul, melyekről azonban a rajtuk látható események kivételével nem tudhat meg semmit sem az olvasó.

A recenzens e helyütt – szakmai elfogultsága és kiolthatatlan érdeklődése következtében – szívesen olvasott volna a köztett források leelőhelyéhez hasonlóan a képek eredetéről, szerzőségéről és fellelhetőségéről is néhány sort.

Összegezve mindazt, mit elmondtunk, ismételtén csak gratulálni tudunk a kötet alapötletéhez, a kiválogatott források széles skálájához, a feldolgozás kiemelkedő szakmaiságához és a külalakjában is igényes munka elkészítéséhez. Utóbbi megállapítás egyúttal a kötetet gondozó kiadót is dicséri.

Zachar Péter Krisztián

JOCHEN OLTMER (HRSG.)

KRIEGSGEFANGENE IM EUROPA DES ERSTEN WELTKRIEGES

(Verlag Ferdinand Schöningh GmbH., Paderborn – München – Wien – Zürich, 2006. 309 o.)

A mai kor embere számára szinte elképzelhetetlen, hogy hónapokra, sőt akár évekre megfosszák szabadságától és egy idegen országban hadifogolyként raboskodjon, meglehetősen sanyarú körülmények között várva sorsának jobbra fordulását, bízva az éppen zajló háború, illetőleg hadjárat mielőbbi befejeződésében és reménykedve a hön áhított hazatérésben.

Az utóbbi időben a történészek körében igen elterjedt kifejezéssel „a XX. század öskatasztrófájának” nevezett első világháborúban az óvatos beclések szerint is nyolc–kilencmillió katona esett az egymással szemben álló hadviselő felek fogságába. A világégésben részt vett államok számára ennek a hatalmas embertömegnek a tömeges internálása korábban ismeretlen mértékben vetett fel katonai, szervezeti, biztonságpolitikai kérdése-

ket. A különböző kül- és belpolitikai érdekek érvényesítéséhez az idegen katonák fogva tartása új eszközt kínált. A foglyok kényszer-munkásokként történő alkalmazása a munkaerőhiányban szenvedő hadigazdaságoknak további, új perspektívákat nyitott. A világháború befejezése nem jelentette egyben a probléma megoldását is. Az utolsó német, osztrák, magyar, orosz hadifoglyok például csak 1922-ben tértek vissza régi, vagy időközben már új határok közé szorított hazájukba.

A német nyelvű tanulmánykötet szerzői és szerkesztői az első világégés alatti hadifogság különböző nézőpontokból történő vizsgálatát tűzték ki célul. A könyvben három nagy témakör köré csoportosítva találunk írásműveket.

Az előszó után *Jochen Oltmer* bevezető tanulmányát olvashatjuk, amelyben a hadifogság szerepét és annak tapasztalatait foglalja

össze az első világháborús Európában. A szerző az 1914–1918 közötti kényszerű raboskodás katonái és katonapolitikai, kül- és nemzetiségi-politikai, bel-, és biztonságpolitikai, valamint gazdaság-, és munkaerő-politikai aspektusait foglalja össze tényyszerűen, egyben historiográfiai áttekintést is ad a témáról.

Annette Becker rövid esszéjében az első világháborús során hadifogságba esett katonák helyzetének abszurd voltát mutatja be.

Az első nagy témaegység a hadifogságot az európai államok problémájaként állítja a középpontba.

Hannes Leidinger és *Verena Moritz* tanulmánya az Osztrák–Magyar Monarchiában 1914–1918 között hadifogságban tartottakról szól. Az auktorok bemutatják az 1914-es háborús év őszének szűkölködését, az ellenséges katonák elszállásolásának problémáit, írnak a „jobb hadifogság” mítoszáról, számba veszik a dunai birodalom területén létesült fontosabb hadifogolytáborokat, az osztrák-magyar bürokrácia gyengéit, a fogvatartók gazdasági megfontolásait. Ismertetik, hogy az 1917-es két orosz forradalom milyen hatást gyakorolt a foglyokra. Megtudhatjuk, hogy az 1918-as évben a Monarchia és értelemszerűen a hadifoglyok ellátása mennyire hiányossá vált, majd részletezik a hadifoglyok elhúzódo hazatérésének lefolyását.

Jochen Oltmer összefoglaló táblázatok segítségével ismerteti meg az olvasóval az első világháborús idején német hadifogságba esettek számát és nemzetiségét. Tudomást szerezhethünk arról, hogy a német gazdaság mely ágazataiban foglalkoztatták őket (pl. az iparban, a mezőgazdaságban, a hadicélú építkezéseken stb.). Külön foglalkozik a foglyok közhasznú munkára (általában mezőgazdasági kultivációs munkák, csatornaépítés, folyószabályozás) fogásával, akik 1915-re már nélkülözhetetlen munkaerővé váltak a császári Németország számára, majd 1916–1918 között munkaerő-tartalékok képeztek a hátszágban. Végezetül összefoglalja az általa korábban megfogalmazottakat.

Georg Wurzer tanulmányából kiderül, hányan estek orosz hadifogságba a központi hatalmak katonái közül, milyen jogi háttérrel biztosított a cári birodalom a fogság igazgatásához. Bemutatja a fogságba esett katonák útját a hadifogolytáborig, a tábori életfeltételeket és az ott kialakult járványokat, a hadifoglyok munkára fogását, foglalkoztatásának

különböző módjait, a fogva tartottak táborokon belüli saját szervezeteit. Kitér a foglyok szexualitáshoz való viszonyára, olvashatunk a velük való bánásmódról az Ideiglenes Kormány és a bolsevikok uralma idején. A szerző az összefoglalásban elsősorban a távol raboskodók által átéltek sokszínűségét hangsúlyozza.

Panikos Panayi bemutatja a britek első világháborús alatti hadifogoly-politikájának alakulását, végigköveti a túlnyomó többségükben német katonák közül kikerült fogva tartottak számának változását a háború idején, a fogolytáborok megszervezésének folyamatát. Felsorolja, milyen típusú légerek léteztek, leírja, hogyan látták el az ott tartottak jogainak védelmét, milyen ellátásban részesültek a központi hatalmak egykori katonái, valamint megtudhatjuk azt is, hogy a gazdaság milyen területein foglalkoztatták őket.

Bernard Delpal írásművében tájékoztatja az olvasót arról, hogy Franciaországban az 1914–1918 közötti időintervallumban földrajzilag hová kerültek az idegen hadifoglyok, a különböző táborokat hogyan igazgatták, milyen munkákra vették igénybe őket. A szerző ír a soraikban természetesen előfordult székési kísérletekről és azok megtorlásáról, a különböző humanitárius akciókról, főleg a Vöröskereszt tevékenységéről. Megismertet az 1918. november 11-i fegyverszünet után francia területen maradt német hadifoglyok sorsával, megemlíti a hadifogság jogi vonatkozásait és felveti a felelősség kérdését, végezetül kitér a német hadifoglyok 1920-ig elhúzódo hazaszállítására.

A második nagy témakör tanulmányai a humanizmust és a nacionalizmust, mint a hadifogoly-politika aspektusait veszik górcső alá.

Reinhard Nachtigal az osztrák-magyar hadifoglyokkal szemben megnyilvánuló orosz nemzetiségi politikát vizsgálja részletesen közleményében. A dunai birodalom kilenc millió mozgósított katonájából összesen 2 800 000 fő esett (90 %-ban orosz) fogságba, akiknek a fele szláv nemzetiségű volt. A szerző vizsgálata tárgyává teszi az orosz nemzetiségi politikában követett gyakorlatot a háború korai szakaszában a szláv és más népcsoportokhoz tartozó foglyokkal szemben. Beszél a privilégiumok rendszerének létrehozásáról, pl. arról, hogy a szlávok valamivel jobb ellátást kaptak. Részleteket tudhatunk meg a fogva tartottak között lezajlott, az anyaországuk elleni harcra történt toborzási kísérletekről, amelynek egyetlen

eredménye az úgynevezett Csehszlovák Légió felállítására volt. Végül megvonja az orosz nemzetiségi politika mérlegét, amely, szerinte, új paradigma a hadifogoly-politikában.

Giovanna Procacci az Osztrák-Magyar Monarchiában és Németországban kényszerűségből tartózkodó, összesen mintegy 600 000 főnyi olasz hadifogolyról írt tanulmányában úgy véli, közülük 100 000-en haltak meg a hadifogságban. Kitér arra, miért volt magas soraikban a halandóság. Elemzi az olasz világháborús politikai célokat. Luigi Cadorna vezérkari főnök hadvezetésének gyengéit, ír a hadifogságba esett olaszok saját katonai vezetésük részéről történt segítségének problémájáról. Részletesen bemutatja az olasz hadifoglyok mindennapi életfeltételeit a központi hatalmak (túlnyomórészt Ausztria-Magyarország) hadifogoly-lágereiben, kitér az 1918 őszén lezajlott hazatérésükre.

Uta Hinz a nemzetközi Vöröskereszt és a hadifogoly-segélyezés első világháborús gyakorlatáról írt esszéjével szerepel a kötetben. Áttekinti a hadifoglyok segítségének történelmi fejlődését és annak a XIX. század második felétől kialakult nemzetközi jogi alapjait. Bemutatja a segélyezés 1914–1918 közötti szervezeti fejlődését és hálózatának kialakítását. Elemzi és példákkal támasztja alá a nemzetközi Vöröskereszt kezdeményezéseit, sikereit és a humanitárius beavatkozások határait a háború ideje alatt. Összefoglalásképpen kitekintést ad a viláégés utáni időszakokra és levonja a tanulságokat.

A harmadik nagy témaegység a hadifoglyok hazatelepítését és a világháború utáni időszak tapasztalatait foglalja össze.

A Reinhard Nachtigal által írt első tanulmány a központi hatalmak hadifoglyainak a forradalmi Oroszországból történt hazatelepítését, hazaszállítását tárgyalja az 1918–1922 közötti időszakban. Bemutatja az első időszakban –1917 december és 1918 június között – lezajlott ún. „vad” hazatérést –, majd a következő, 1918 júliusa és 1918 októbere közötti, már a központi hatalmak visszafogadó missziói által szabályozott mozgásokat.

Kitér az 1919-es orosz polgárháború és az intervenció időszakának stagnáló állapotára,

továbbá a Vöröskereszt-missziók által 1920-ban újra megindított hazatelepítésre. Ír a később hazatérőkről és az 1921 után Oroszországban maradtokról, végül az összefoglalásban a hazatérést, ezt az újfajta tömegjelenséget nemzetközi jogi problémaként fogalmazza meg.

Jochen Oltmer tanulmányában az 1918–1922 közötti években Németországban élő hadifoglyok helyzetét vizsgálja fel. Ismerteti az antant szövetségesek által az 1918. november 11-i fegyverszünetben megfogalmazott hazaszállítási követeléseket. Bemutatja, hogy az orosz hadifoglyokra milyen hatást gyakorolt az 1918–1919-ben követett német antibolsevik politika. Részleteket tudhatunk meg a hadifoglyok 1919–1920 során mezőgazdasági munkaerőként történt alkalmazásáról, továbbá a hazatérés vagy a maradás dilemmájáról.

Odon Abbal a két világháború közötti francia társadalom és az egykori hadifoglyok problémáját veszi górcső alá tanulmányában. Áttekinti a hadifogság utolsó napjait, ír a hazatérés által okozott sokkról, az emlékezés jogáról, a kártalanításért folytatott hosszas harcokról. Részletesen felsorolja, mik voltak a kártalanítás kudarcba fulladásának okai, végezetül a hadifogság témakörének francia irodalmi feldolgozásáról tudhatunk meg többet.

A nemzetközileg ismert és az egyes témákban szaktekintélynek örvendő szerzők alapos összefoglaló tanulmányait felvonultató kötet feltétlenül számot tarthat a történész kollégák, valamint a szélesebb olvasóközönség érdeklődésére. Értékét főként az adja, hogy a mű íróinak számos kérdést először sikerült megnyugtatóan tisztázniuk a viláégés ideje alatt mindkét oldalon hadifogságba esett katonák számával, életkörülményeivel, hadigazdasági alkalmazásával, háború utáni sorsával kapcsolatban.

Örvendetes tény, hogy a téma magyar vonatkozásairól az utóbbi néhány évtizedben több, elsősorban az orosz vagy olasz hadifogságba esett katonák sorsát összefoglaló szakmunka és visszaemlékezés látott napvilágot, amelyek száma a jövőben remélhetőleg növekedni fog.

Balla Tibor